

Д. Б. БАРОНІН

Денис Борисович Баронін, здобувач Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого

СУД ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Формування судової системи і регулювання її діяльності базується на комплексному застосуванні певних принципів та інститутів, повнота втілення і характер котрих обумовлюють той чи інший її вигляд.

Для опанування знаннями щодо механізмів побудови судової системи слід чітко уявляти, якими термінами позначене те чи інше поняття, який зміст воно має.

Поняття «суд» є одним із основних як у науці судоустрою, так і в судоустрійному законодавстві. Між тим воно має декілька значень, оскільки його зміст зумовлений тим, застосовується це поняття в тій чи іншій галузі права (законодавства) чи на побутовому рівні. Але й при застосуванні в галузях права зміст цього поняття іноді можливо визначити лише у контексті.

Як зазначають автори підручника «Організація судових та правоохоронних органів»¹, у загальній теорії права та у конституційному праві термін «суд» являє собою переважно узагальнене поняття органу, наділеного повноваженнями щодо реалізації одного з видів державної влади – судової. Тобто, у цьому значенні суд насамперед є органом судової влади без уточнення – який, де, з якою компетенцією тощо.

У другому значенні суд – це конкретна судова установа, що має додаткові характеристики, які уточнюють та індивідуалізують його, а також визначають його територіальну та предметну юрисдикцію (районний – міський, загальний – спеціалізований, місцевий – апеляційний).

У третьому значенні поняття «суд» є ідентичним процесуальному поняттю «судове засідання», тобто процесуальній формі здійснення правосуддя у судових стадіях і судових провадженнях.

Четверте значення слова «суд» щільно пов'язане з особами, які судять, тобто суддями, незалежно від їх кількісного складу. І суддя, що постановляє вирок чи рішення одноособово, і суд у складі декількох суддів чи у складі суддів і народних засідателів – всі вони діють як суд.

Таким чином, термін «суд» має різнобічне застосування, ним може позначатися: 1) державний орган, який реалізує судову владу; 2) судовий процес; 3) судове засідання. Але зазначені аспекти здатні бути передумовою змістовної характеристики інституту суду, і зовсім не відбивають роль суду в державному механізмі захисту права. Між тим, суд може також бути розглянутий як суб'єкт судово-владних правовідносин, як безумовний елемент судової системи. В цій статті ми спробуємо дослідити суд як елемент єдиної судової системи, як необхідна складова в єдиному механізмі судового захисту. Але перш за все необхідно уточнити поняття «судова система» та виокремити системоутворюючі чинники, тобто механізми, які надають певній сукупності установ – судам – характеристики системи.

За етимологічним значенням, термін «система» – це: 1) порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин; 2) форма організації, будова чого-небудь; 3) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 4) сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь; 5) побудова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин однакового призначення². Філософське розуміння цього слова передбачає «сукупність елементів, які перебувають у певних відносинах і зв'язках між собою й утворюють цілісність»³. Як підсумував А. А. Коваленко, характерними ознаками будь-якої системи є наявність елементів (причому їх кількість має відповідати формулі «понад 2») і зв'язків між ними (структури)⁴. З нашого погляду, даний висновок потребує деякого уточнення: додатково слід виокремити й такі ознаки системи, як-то: цілісність (система є самодостатнім механізмом), єдність (усі її елементи функціонують задля досягнення єдиної мети) і самостійність (відокремленість від інших структур).

Що стосується дефініції «судова система», то абсолютна більшість науковців тлумачать її як сукупність державних органів – судів. Деякі вчені намагаються вдосконалити таке визначення, доповнюють його такими властивостями, як незалежність, особлива компетенція, самостійність та автономність функціонування, ієрархічність, багаторівневність і структурованість зазначеного соціально-правового явища. Недоліком подібного підходу вважаємо врахування лише його внутрішньої структури в організаційно-функціональному аспекті. За таких умов зазначену категорію слід замінити на «система судів», оскільки вона точніше характеризує елементи, що становлять систему як сукупність організацій, що виконують передбачені законом функції.

На нашу думку, таке трактування даного системного об'єкта не відображає його природи як цілісного утворення, оскільки в основі розуміння сутності системних явищ знаходиться, насамперед, дослідження інтегральних системних якостей і її динамічних аспектів. Іншими словами, судова система не повинна зводитись лише до сукупності всіх судів. Останні «утворюють ядро, основу судової системи, яка характеризується динамікою, процесом функціонування, здійснення правосуддя та інших специфічних напрямів діяльності»⁵.

Вважаємо вищезазначений підхід занадто вузьким, оскільки він пов'язує з поняттям «система» лише ті утворення, які безпосередньо здійснюють судову-владну діяльність, залишаючи без уваги при цьому саму діяльність, а також її органи та осіб, які безпосередньо забезпечують виконання функцій системи – органи суддівського самоврядування, судового управління, суддівський корпус тощо.

Зустрічається також думка, з якою ми повністю згодні: судову систему не можна визначати лише як просту сукупність утворюючих її складників, тобто судів. Такий висновок зумовлено наступним. *По-перше*, таке визначення не містить жодної сутнісної характеристики соціально-правового явища, що розглядається; *по-друге*, сукупність сама по собі ще не є системою. Щоб довести системність сукупності всіх судових органів держави або якоїсь її частини, необхідно знайти *ознаки системності* в даному соціально-правовому явищі, для досягнення чого звернімося до загальної теорії систем.

У загальній теорії систем і в теорії соціальних систем, зокрема, під словом «система» мається на увазі «окрема частина світу, яку в будь-який час можна описати, визначити конкретні значення певної множинності змінних»⁶. «Системою в самому широкому розумінні може бути все, що можна розглянути як окрему сутність»⁷.

Щодо властивостей системи, то ще Арістотель відмітив той факт, що елементи, об'єднуючись у систему, утворюють новий самостійний і самодостатній організм, який характеризується певними властивостями, не притаманними окремим елементам, що утворюють цю цілісність. У науковій літературі відзначаються такі сутнісні характеристики цього явища: 1) цілісність і подільність на елементи; 2) наявність стійких зв'язків (відносин) між елементами системи, які є більш міцними, ніж їх зв'язки (відносини) з елементами, що не входять до даної системи; 3) існування інтегративних властивостей, притаманних системі в цілому, але які не спостерігаються в її окремих елементах; 4) організація (зорганізованість) систем, що розвиваються⁸. Пропонується класифікувати ознаки системи на три групи. Це ознаки: а) що характеризують внутрішній устрій системи; б) що характеризують специфічні системні властивості, і в) що належать до загальної поведінки системи.

Отже, проаналізувавши чимало підходів до тлумачення цього терміна, можемо побачити, що кожен з них розкриває новий бік його досить широкого змісту. При цьому виокремлюються дві основні групи дефініцій:

Перша спирається на доктрину філософського трактування системи, яку було запропоновано ще в 1974 р. В. М. Садовським. Він визначав її як сукупність пов'язаних між собою елементів, що становлять певне цілісне утворення. Далі робиться справедливий висновок, що: а) системний об'єкт не можна розглядати лише як такий, що складається з окремих елементів і відносин між ними; б) його не можна пізнати, якщо виділити лише одну зі складників його зв'язків; в) специфіка цього об'єкта полягає в наявності *взаємозалежних* зв'язків, а їх дослідження є важливим завданням наукового аналізу. За такого підходу акцентується увага на доцільності вивчення різноманітних зв'язків і відносин, які існують як у середині об'єкта, що розглядається, так і в його взаємовідносинах із зовнішнім оточенням. Важливо, що за системного дослідження опис елементів аналізованого об'єкта здійснюється не сам по собі, а лише у зв'язку й з урахуванням їх місця в цілому.

Інша група дефініцій ґрунтується на практичному використанні системної методології й намагається сформулювати загальнонаукове поняття «система». Вони широко представлені в зарубіжному системному русі (У. Р. Ешбі, Дж. Клір та ін.). Важливим досягненням цього напрямку щодо визначення ознак системи саме судової є висновок про особливу *єдність* системного об'єкта з навколишнім середовищем, а також той факт, що ця система, як правило, є елементом іншої, системи вищого порядку, а її елементи, у свою чергу, є системою порядку нижчого.

Таким чином, загальною теорією систем будь-яка система розглядається як сукупність елементів, що входять до її складу, причому як «сукупність *відносин* між цими елементами»: чим сильніше взаємопов'язані *відносини*, тим більш організована система, що утворена ними. Елементи ж ці відносно неподільні – лише в межах конкретного завдання й відповідного аналізованого об'єкта. Ознаки ж останнього як цілого визначаються не лише й не стільки властивостями його окремих елементів, скільки ознаками структури об'єкта, особливими інтегративними зв'язками. Його дослідження як системи в методологічному плані невід'ємне від аналізу умов існування об'єкта й середовища системи. Складність і різноманітність елементів, зв'язків і відносин об'єкта як системи зумовлюють її ієрархічну побудову як упорядковану послідовність різних компонентів і рівнів взаємозв'язку між ними⁹.

Відштовхуючись від цілісного характеру систем, досліджуване поняття якісно можемо охарактеризувати наступними ознаками: 1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює особливу єдність із середовищем; 3) зазвичай будь-яка досліджувана система – це елемент системи вищого порядку; 4) елементи будь-якої досліджуваної системи, у свою чергу, зазвичай виступають системою нижчого порядку. Застосування цього важливого висновку допомагає нам оцінити *судову систему* як цілісний організм, який функціонує відповідно до певних законів і володіє ознаками і властивостями, що підкреслюють його особливий статус серед інших державних інститутів.

Як вбачається, цілісність системі надає внутрішньосистемна узгодженість функціонування судів загальної юрисдикції*, що є невід'ємною ознакою судової системи України. Єдність судової системи визначається і закріплюється Конституцією та законами України і забезпечується системою конституційно-пра-

* Конституційна юрисдикція в Україні представлена одним судом – Конституційним Судом України. Отже, про систему судів конституційної юрисдикції мови бути не може.

вових, соціальних, економічних норм, а також організаційною та функціональною взаємодією органів, що становлять цю систему – тобто судів.

У даному контексті буде доречним посилання на висновки фахівців теорії управління, які під терміном «взаємодія» розуміють погоджену (скоординовану) за метою, місцем та часом діяльність; форму зв'язку окремих елементів системи, яка створює умови для ефективного функціонування усієї системи в цілому; форму кооперації сил і засобів для досягнення конкретної управлінської мети; засновану на законах і підзаконних нормативних актах, узгоджену за цілями, місцем та часом діяльність різноманітних виконавців спільного розв'язання поставлених перед ним завдань; систематичне, постійне виконання дій, спрямованих на те, щоб викликати відповідну реакцію партнера¹⁰.

У контексті взаємодії між судами очевидно, що мова повинна йти про внутрішню системну взаємодію, тобто таку взаємодію між судами загальної юрисдикції, яка не виходить за межі останніх. Її учасниками стають або є суди загальної юрисдикції різних інстанційних рівнів, працівники апарату судів загальної юрисдикції, органів суддівського самоврядування, судді тощо.

На наш погляд, можна виокремити декілька видів внутрішньосистемної взаємодії судів загальної юрисдикції. Перший вид – це взаємодія між судовими інстанціями (вертикальна взаємодія). Її особливістю є те, що суб'єкти, між якими виникають певні взаємозв'язки (вищестоящі та нижчестоящі за судовою ієрархією суди), перебувають на різних інстанційних рівнях, тобто володіють різним обсягом прав стосовно один одного. З огляду на це, вищестоящий суд (можна його назвати суб'єкт управління), перебуваючи у взаємодії з нижчестоящим судом (об'єктом управління), може координувати його діяльність як в організаційному, так і процесуальному аспекті. Наприклад, вищестоящий суд може давати нижчестоящому методичні роз'яснення щодо удосконалення його функціонування. Відома практика видання вищими судами рекомендаційних роз'яснень щодо застосування законодавства нижчестоящими судами, або надсилання інформаційних листів; висновки вищестоящої інстанції є обов'язковими для судів нижчої інстанції і т.п.

Другий вид взаємодії можливий між судами, які володіють рівним правовим статусом, тобто знаходяться на одному рівні у судовій системі, а отже, взаємодія відбувається на «горизонтальному» рівні. За цих умов суди – суб'єкти такої взаємодії – не можуть впливати один на одного без попереднього узгодження майбутніх рішень або дій, а тому взаємодія носить характер координації – тобто «цілеспрямованого узгодження дій частин, яке забезпечує їхнє функціонування для досягнення поставлених перед ними цілей та розв'язання завдань»¹¹. Прикладом такої взаємодії може бути робота органів суддівського самоврядування, в яких на паритетних засадах беруть участь представники всіх видів судових юрисдикцій, тобто йдеться про роботу Ради суддів України, З'їзду суддів України. Яскравим прикладом також є робота Пленуму Верховного Суду України.

Разом із тим взаємодія у її «вертикальному» та «горизонтальному» проявах може бути і в середині окремого суду (іншими словами – на мікрорівні судової системи). Відповідно, «вертикальна» взаємодія можлива між керівником апарату та підпорядкованими йому суб'єктами, а горизонтальна – між головою суду та суддями, між головою суду та керівником апарату. Але й на макрорівні (судовій системі в цілому), і на мікрорівні (окремому суді) взаємодія, являє собою сукупність дій, спрямованих на забезпечення упорядкованого функціонування судової системи, зокрема злагодженої роботи всіх її елементів (судів) та її окремих працівників (суддів, працівників апарату суду).

Для позначення внутрішньосистемної взаємодії судів у науковій літературі використовується термін «судове управління». Зокрема, вітчизняні автори у межах судового управління виділяють такі основні напрями діяльності: організаційно-адміністративний, аналітичний та конструктивний, інформаційно-технічний і виховний¹². Організаційно-аналітична діяльність охоплює збір і поширення інформації, прийняття рішень, контроль за їх виконанням. Аналітична й конструктивна діяльність передбачає правильне сприйняття й оцінку відповідних рішень. Інформаційно-технічна діяльність – це документаційні, формально-логічні операції. А виховна діяльність має на увазі роботу з персоналом, виховання в нього цінностей і стандартів поведінки, лояльності до організації.

Очевидно, реалізація більшості із названих вище напрямів діяльності передбачає постійну та системну взаємодію різних елементів мікросистеми (суду) або макросистеми (системи судів загальної юрисдикції), яка регулюється нормами права. Разом із тим зауважимо, що нормативне регулювання судового управління є конче необхідним, оскільки без цього неможливо досягти належного рівня організованості та впорядкування суспільних відносин, а отже – і гарантувати законність дій та рішень суб'єктів управлінської діяльності.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що одним із підходів до розуміння сутності правового статусу суду може бути оцінка його ролі та функції в цілісному механізмі судового захисту права – судовій системі. Ознака системності такого утворення, як система судів загальної юрисдикції, вимагає оцінки усіх внутрішньосистемних зв'язків, які наявні між елементами єдиної судової системи – судами і надають цьому утворенню ознак єдності. Остання вимагає наявності певного координаційного механізму між елементами системи, що проявляється в розумінні єдності цілей, що стоять перед судами – забезпечити ефективний механізм захисту права. Критерієм оцінки ефективності такого «координаційного механізму» може бути стан єдності судової практики.

- ¹ Організація судових та правоохоронних органів: підручник / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, П. М. Каркач та ін.; за ред. І. Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2013. – 448 с. – С. 70–71.
- ² Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с. – С. 1320–1321.
- ³ Философский словарь / Под ред. Т. И. Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – 445 с. – С. 408.
- ⁴ Коваленко А. А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика: монографія / А. А. Коваленко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 509 с. – С. 228.
- ⁵ Государственное право Российской Федерации: учебник / Под ред. О. Е. Кутафина. – М.: Наука, 1996. – 584 с. – С. 516.
- ⁶ Садовский В. Н. Исследования по общей теории систем / В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1969. – 340 с. – С. 88.
- ⁷ Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – 277 с. – С. 96.
- ⁸ Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы / И. А. Приходько. – СПб.: Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 672 с. – С. 63.
- ⁹ Современная прикладная теория управления. Оптимизационный подход в теории управления / Под ред. А. А. Колесникова. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2000. – Ч. 1. – 400 с. – С. 247.
- ¹⁰ Аблязов Д. Е. Взаємодія та координація в державному управлінні // Право і безпека. – № 5 (2011). – С. 19–24.
- ¹¹ Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект) / В. В. Цветков. – Х.: Право, 1996. – 164 с. – С. 11–12.
- ¹² Малєєв А. Ю. Можливий погляд на судове управління / А. Ю. Малєєв // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2010. – № 4 (23). – С. 26–30.

Резюме

Баронін Д. Б. Суд як структурний елемент судової системи.

У статті аналізуються зміст та характер внутрішньосистемних зв'язків у судовій системі. Доводиться, що остання являє собою не просту сукупність судів, а злагоджений механізм взаємодії всіх судів, чим забезпечується його цілісність та єдність. Цілісність системі надає внутрішньосистемна узгодженість функціонування судів загальної юрисдикції, що є невід'ємною ознакою судової системи України. Єдність судової системи визначається і закріплюється Конституцією та законами України і забезпечується системою конституційно-правових, соціальних, економічних норм, а також організаційною та функціональною взаємодією органів, що становлять цю систему – тобто судів. Робиться висновок, що ознаки цілісності та єдності судової системи вимагають наявності певного координаційного механізму між елементами системи. Це проявляється в розумінні єдності цілей, що стоять перед судами – забезпечити ефективний механізм захисту права. Критерієм оцінки ефективності такого «координаційного механізму» може бути стан єдності судової практики.

Ключові слова: суд, судова система, єдність, цілісність, взаємодія.

Резюме

Баронин Д. Б. Суд как структурный элемент судебной системы.

В статье анализируются содержание и характер внутрисистемных связей в судебной системе. Доказывается, что последняя представляет собой не простую совокупность судов, а слаженный механизм взаимодействия всех судов, чем обеспечивается его целостность и единство. Целостность является неотъемлемым признаком судебной системы, который обеспечивается внутрисистемной согласованностью функционирования судов общей юрисдикции Украины. Единство судебной системы определяется и закрепляется Конституцией и законами Украины и обеспечивается системой конституционно-правовых, социальных, экономических норм, а также организационным и функциональным взаимодействием органов, составляющих эту систему – то есть судов.

Делается вывод, что признаки целостности и единства судебной системы предопределяют необходимость определенного координационного механизма между элементами системы. Это проявляется в понимании единства целей, стоящих перед судами – обеспечить эффективный механизм защиты права. Критерием оценки эффективности такого «координационного механизма» может быть состояние единства судебной практики.

Ключевые слова: суд, судебная система, единство, целостность, взаимодействие.

Summary

Baronin D. Court as a structural element of the judicial system.

The article analyzes the content and nature of relationships within the system in the judiciary. It is proved that the latter is not simply a collection of vessels and harmonious mechanism of interaction of all vessels, which ensures its integrity and unity. Integrity is an inherent feature of the judicial system, which is provided by the intra-consistency of the courts of general jurisdiction of Ukraine. Unity judicial system is determined and fixed by the Constitution and laws of Ukraine and provided by the system of constitutional and legal, social and economic standards, as well as organizational and functional interaction of bodies that make up this system – ie the courts. Concludes that the signs integrity and unity of the judicial system necessitate a certain coordination mechanism between the elements of the system, which is manifested in the understanding of the unity of the goals of the courts – to ensure an effective enforcement mechanism. Criterion for evaluating the effectiveness of such “coordination mechanism” can be a state of oneness jurisprudence.

Key words: court, the judicial system, unity, integrity, interaction.

Отримано 18.06.2014